

СЛОВО

№ 3 (72), травень – червень 2019 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

ГРИГОРІЙ ОРЛИК ПОВЕРНУВСЯ НА БАТЬКІВЩИНУ!

**НАТАЛІЯ
ДРОБЯЗКО**

старший науковий
спіробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

19 травня 2019 р., у рамках відзначення 350-ї річниці з дня започаткування гетьманської столиці в Батурині, в палаці гетьмана Кирила Розумовського було відкрито унікальну виставку «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину». Це перший в історії України виставковий проект, присвячений Григорію Орлику – блискучому маршалу та дипломату Людовіка XV, багаторічна діяльність якого була спрямована на реалізацію інтересів України і Франції, на здобуття свободи «козацької нації», дипломатичних та військових перемог Франції. Її метою є висвітлення ролі Григорія Орлика в історії України та Франції, повернення українцям пам'яті про видатного гетьмана. Заповідник реалізовував проект спільно з істориком Іриною Дмитришин, Надзвичайним і Повноважним Послом України у Франції Олегом Шамшуrom та меценатом Євгеном Суром. Дизайн-проект та оформлення виставки виконала «Майстерня музейних проектів Олександра Антонця» з міста Сум.

Виставку презентувала генеральний директор Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» Наталія Реброва, яка окреслила головну ідею виставки та представила раритетні експонати, що стали частиною колекції заповідника – кахлю з родовим гербом Орликів XVIII ст., шпагу XVIII ст., орден Святого Людовіка, гравюри XVIII–XIX ст. Переважна більшість цих музейних предметів були віднайдені на аукціонах Франції Іриною Дмитришин, придбані Євгеном Суром та доставлені в Україну завдяки Олегу Шамшуру.

У багатьох присутніх постало питання, чому серед безлічі забутих імен українців згадали саме Григорія Орлика. На нього широко та впевнено відповіла учениця Батуринської загальноосвітньої школи I–III ступенів імені Григора Орлика Софія Цап. Її переконливі слова вразили всіх гостей заходу: «Мені зараз 11 років і я знаю, що в такому віці Григорій вже мав серйозні випробування – він заради своєї рідної Батьківщини мав стати заручником кримського хана. А через 2 роки Григорій вже став воїном зі зброєю в руках. Зараз переді мною відкривається цілий світ і я хочу бути впевненою, що

ні я, ні моя родина не станемо вигнанцями з своєї землі, що моя Церква буде сторіччями зустрічати кожного, хто приїде до мого Батурина, що мій дім не перетвориться на попелище. Я твердо переконана, що для цього я і кожен українець має знати історію свого народу, історію Григорія Орлика, який лише шість років прожив в Україні, в серці та справах якого Україна жила все його життя. Для мене важливе повернення Григорія на Батьківщину. Я вам всім щиро дякую за це».

З привітальним словом до присутніх звернувся Надзвичайний і Повноважний посол України у Франції Олег Шамшуру:

«Григорій Орлик – велика історична постать, людина, яка, безумовно, заслуговує на увагу. Григорій Орлик був чудовим дипломатом, зробив блискучу військову кар'єру, став маршалом Франції. Але завжди пам'ятав, що він українець, що треба просувати справу українського народу. Ця постать має не суто теоретичне значення для нас, а практичне. 19 травня – День пам'яті жертв політичних ре-

пресії, і саме в цей день відкрита експозиція, що є дуже символічно, оскільки Григорій Орлик також був жертвою політичних репресій з боку царської Росії».

Привітала гостей науковий керівник проекту Ірина Дмитришин, яка зауважила: «Протягом 30 років Григорій продовжував захищати права «козацької нації» у французькій дипломатії. Саме він доводив, що «козацька нація» не скориться під «російським ярмом», і якщо ми поглянемо через призму часу, то Григорій мав рацію».

Меценат проекту Євген Сур наголосив: «Григорій Орлик – це тільки один з етапів реалізації повернення нашої історії та дослідження людських доль, який пов'язаний з козащиною, з Лівобережною Україною, з гетьманським Батурином».

На відкритті виставки завітав і давній знайомий Гетьманської столиці, декан Києво-Могилянської бізнес-школи Олександр Саврук, який відмітив високий рівень розвитку музейної справи та патріотичного виховання у заповіднику «Гетьманська столиця».

Орден Святого Людовіка. XVIII ст.
Подарунок Євгена Сура.

Виступ Софії Цап, учениці Батуринської загальноосвітньої школи I–III ступенів імені Г. Орлика на відкритті виставки.

Діана Карпенко разом з режисером Володимиром Демченком презентували гостям заходу 20-хвилинний документальний фільм «Григорій Орлик». Він був створений на замовлення НІКЗ «Гетьманська столиця» за підтримки мецената Євгена Сура. Ідея фільму – повернути українцям пам'ять про відомого борця за незалежність «козацької нації» на основі історичних фактів.

Продовжити повернення Григорія Орлика 4-серійна документальна стрічка з історичними реконструкціями «Орлик». Цей проект презентував відомий український сценарист Іван Тимшин. У своєму виступі він наголосив, що творці фільму орієнтуються у першу чергу на українського та французького глядача.

До Батурина часів Мазепи, в якому народився та зростав Григорій Орлик, всіх присутніх переніс народний артист України Тарас Компаніченко.

Геральдична кахля з батуринського мастку Орликів. Початок XVIII ст.

Меценат проекту Євген Сур, науковий керівник проекту Ірина Дмитришин, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Франції Олег Шамшур на відкритті виставки «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину».

Дана виставка постійно діятиме в залах палацу гетьмана Кирила Розумовського. Гетьманування Кирила Григоровича по часу співпало з активною діяльністю Г. Орлика у Франції на благо «козацької нації», а Батуринський палац – єдиний збережений гетьманський палац на теренах України, де, на нашу думку, історично справедливо представити видатного сина видатного гетьмана України.

Щиро дякуємо всім небайдужим, які на наш заклик долучилися до створення

даного виставкового проекту. Львівський історичний музей та Чернігівський обласний історичний музей імені В.В. Тарновського надали на тимчасове експонування музейні предмети, за допомогою яких ми детальніше та видовищніше розкриваємо діяльність Г. Орлика і його особисте життя. Українські видавництва «Темпора», «Світ», «Києво-Могилянська академія», «Фоліо» подарували видання, що розкривають життя і діяльність Пилипа та Григорія Орликів.

ПОГОВОРИ З НАЩАДКАМИ, ГЕТЬМАНЕ...

І місце у номінації «Слово» на цьогорічному конкурсі Розум-фест, проведеному НІКЗ «Гетьманська столиця» у січні-березні 2019 р. отримала **Аббасова Марина** – учениця Глухівського агротехнічного інституту ім. С.А. Ковпака Сумського Національного аграрного університету

Люди – чудернацькі створіння. У власному житті розібратися – навряд чи, а в чужому... Надто тоді, коли постать історична, знакова... Ми гортаємо архівні матеріали, читаємо листи, прагнемо залізи в голову людині, яка жила в інші часи, в інших умовах... Але чи можна керуватися тільки історичними документами? Скільки ж суб'єктивних факторів! Кожна людина неповторна, й думки її неповторні, й усе інше... Ми повною мірою ніколи не зможемо поставити себе на чийсь місце...

Кирило Розумовський. Останній гетьман Лівобережної України. Куди не глянь – суперечлива історична постать. Чому? Як? Навіщо? Питання, питання, питання...

Поговори з нащадками, гетьмане! Ну, чому ти став Розумовським? Чому зрікся свого козацького коріння та відмовився від прізвища Розум? Чи не зрікся? Чи треба було пристосуватися до вимог тих, від кого залежала доля рідної землі? Не бути білою вороною, щоб стати останнім гетьманом і на 14 років вирвати рідну землю з-під прямого управління Петербурга? Дати Батьківщині наостанок ковток свободи. Може, часткової. Може, не зовсім такої, як хотілося, але – свободи.

Ти зробив судову реформу, почав підтягувати культурний рівень до дворянського. Університети, бібліотеки, школи... Але чому ти кинув Глухів? Проміняв на Петербург? Якщо вже хотілося змін, то чому втік від тих, хто хоча б заочно, але вибрав тебе гетьманом? Тебе, а не когось іншого. Невже ти не розумів, що керувати на відстані – неможливо. Не хотілося сидіти в провінції? Хотілося блиску цар-

Погляд через віки. Лиса Катерина, учениця Конотопської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 13 (III місце у номінації «Пластичне мистецтво»)

ського двору? Компліментів, захоплення, шани? Чи, знаходячись ближче до царіці, можна було швидше вершити долю України? А старшина, на яку покладав така надія, не виправдала сподівань?..

Так, тобі було тільки 22, як ти став гетьманом. Але ж ти розумів, на що йдеш, за що берешся. Тішив юнацький максималізм, зависокі амбіції? Чи просто використав шанс хоч чимось прислужитися козакам? Не помиляється тільки той, хто нічого не робить. Хіба не так, гетьмане?

Ти дав Україні ще 14 років якої-неякої, але самостійності. І сам її ж втратив? Якби не вимагав від Катерини II, щоб гетьманський титул був спадковим, може, все було б по-іншому? Хіба ти не розумів, що будь-яка загроза «єдиноличному» правлінню самодержцiji буде знищено на корені? Невже ти хоча б в уяві допускав, що царіца дасть можливість міцніти тим, хто важко корився будь-кому? Зрікшись гетьманства, ти, здається, не втратив нічого: розкіш, розваги, впливово товариство – все залишилося при тобі. А душа? Козацька душа? Що стало з нею?.. І чого саме не витримало твоє серце, як повернувся із закордоння до Батурина?..

Поговори з нащадками, гетьмане...

ВИДАТНІ ПОСТАТІ

АНДРІЙ КВАСОВ НА СЛУЖБИ У РОЗУМОВСЬКИХ

**Юлія
ФУРЦОВА**

завідувач відділу
«Палац гетьмана
Кирила Розумовського»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Родина Розумовських доклала значних зусиль для розбудови своєї малої Батьківщини – Чернігівщини. До цього вони залучили провідних українських та іноземних архітекторів з ґрунтовною фаховою підготовкою. Значну архітектурну спадщину на теренах Чернігівщини залишив видатний зодчий XVIII ст. Андрій Васильович Квасов. В його біографії досі безліч «білих плям». Відомо, що в 1748 р. Олексій Григорович Розумовський залучив його до будівництва своєї приватної садиби поблизу Козельця. Того ж року в Адамівці архітектор починає споруджувати садибу для матері Розумовського – Наталії Дем'янівни. За описом 1766 р. її будинок був дерев'яним, «архитектурной работы». Відтак, можемо стверджувати, що із середини XVIII ст. Квасов починає виконувати приватні замовлення родини Розумовських.

На цих замовленнях архітектор зарекомендував себе добрим знавцем своєї справи, тому у документах за 1752 р. зустрічаємо, що Квасова призначено на посаду архітектора при новоствореній «Експедиції Батуринського та Глухівського будівництва» метою якої, в тому числі, була реалізація задумів гетьмана Кирила Розумовського по відбудові Батурина.

В обов'язки архітектора окрім основної роботи, як-то ведення будівельної та проектної документації, входило підписання різноманітних контрактів, що передбачали наймання працівників та постачання будівельних матеріалів й робочого інвентарю, крім того, він мав навчати будівельної справи. Збереженні відомості, що в 1755 р. архітектор виділив 114 руб. на придбання у художника Чайковського картин для Глухівської придворної церкви, заплатив за підводи, купив 3000 цвя-

хів, а кошторис своїх витрат подав до Генеральної Військової канцелярії для їх компенсації. Того ж року від «Експедиції Батуринського та Глухівського будівництва» отримав на купівлю золота та срібла для іконостасу та наймання майстрів 3 тис. руб., а за «наружные работы» – 953 руб. 50 коп.

У 1757 р. «Канцелярия от строений» вимагає повернення архітектора до Росії. Кирило Розумовський у своєму листі до Сенату дає позитивну характеристику діяльності Квасова в Україні й зауважує: «многие каменные ... церкви в погоревших городах ... Нежине, Глухове и прочих, требуют при новом их сооружении лучшего распорядка и строения, как в архитектуре, так и в других регулярных городских учреждениях».

Проте, вже в 1761 р. Андрій Квасов знову перебуває на службі у гетьмана, працює над реалізацією архітектурних проектів в Ніжині, Батурині, Глухові, Києві, Острії. 1 березня 1763 р. між Кирилом Розумовським та Андрієм Квасовим було підписано контракт, який складався з 9 пунктів та окреслював характер і об'єм робіт архітектора. Термін дії контракту – 8 років, при цьому Квасов повинен був реалізувати державні замовлення.

У відомостях Канцелярії Малоросійського скарбу щодо видачі коштів на батуринське будівництво зустрічаються дані про оплату праці за 1762 та 1763 рр.: «Архитекту Квасову за два місяця декабрю и январю прошедшего 1762 года – 116 руб., з іюля по ноябрь – 400 руб., з августа по ноябрь – 400 руб., в 1764 р. из скарбовой канцелярии архитектору Квасову – 400 руб., из собственного дому Розумовского – 59 руб.». Як

бачимо, суми гонорарів значно різняться, ймовірно, в зв'язку з різним обсягом виконаних робіт.

Після скасування гетьманства (1764 р.) контракт між гетьманом та архітектором завершується. Звітуючи про роботу в 1763–1765 роках, А. Квасов подає дані про свої архітектурні досягнення: «национальный дом со службами К.Г. Разумовского», чотири храми в Ніжині, садиба О.Г. Розумовського поблизу Козельця, садиба гетьмана в Батурині, храм у Почепі та інші державні споруди. Однією з найбільш вражаючих і збережених до нашого часу творіння А. Квасова на Чернігівщині є собор Різдва Богородиці в Козельці, споруджений на

Собор Різдва Богородиці у Козельці, збудований у 1752–1763 рр.
Архітектор Андрій Квасов.

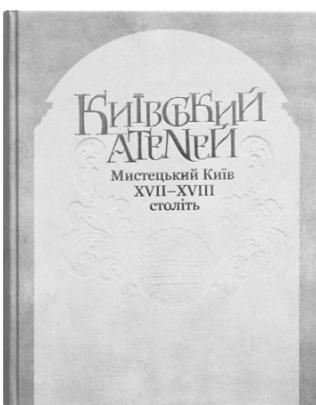
замовлення родини Розумовських.

З іменем архітектора Андрія Квасова пов'язано безліч споруд на теренах Чернігівщини, проте відомості щодо його архітектурної діяльності саме в гетьманській резиденції Батурині дуже скупі. Маємо надію, що подальші наукові розвідки відкриють і цю сторінку архітектурного доробку Андрія Квасова.

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Бібліотечний фонд НІКЗ «Гетьманська столиця» нещодавно поповнився унікальним виданням «Київський атеней. Мистецький Київ XVII–XVIII століть». Цей видавничий проект, приурочений до 400-ліття Києво-Могилянської академії. Книгу подарував декан Києво-Могилянської бізнес-школи та давній друг нашого заповідника Олександр Саврук.

«Київський атеней» є результатом багаторічної праці історика та письменника Валерія Шевчука й мистецтвознавця Юрія Іванченка. Майже двадцять років ця робота мала вигляд рукопису. З ініціативи Києво-Могилянської бізнес-школи, за сприяння «Діамантбанку» та видавництва РОДОВІД книга була представлена світу у жовтні 2015 року.

Атенейми у Давній Греції називали літературні та мистецькі зібрання і товариства, зокрема, при учбових закладах. Терміном «Київський атеней» та «Києво-Могилянський Атеней» звалася група поетів і вчених, сформована Петром Могилою (1596–1647). Це був один із визначних мистецьких центрів Європи, де творили літератори, художники та вчені в союзі з духовенством та козацькою і шляхетською елітою. У виданні представлено творчість київських письменників, живописців, графіків та будівельників XVII–XVIII століть – Петра Могили, Дмитра Туптала, Лазаря Барановича, Варлама Ясинського, Стефана Яворського та інших.

Книга підкреслює самобутність української культури, розкриває її силу та глибину. Розрахована на мистецтвознавців, істориків та всіх небайдужих до історії мистецтва.

РОДОВІД АВТОРА ПЕРШОЇ КОНСТИТУЦІЇ

НАТАЛІЯ ДРОБЯЗКО

старший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Досліджуючи тему відомого українського емігранта, борця за територіальну цілісність та незалежність «української нації», автора «Договорів і Постанов прав і вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика стає зрозуміло, що родина гетьмана в еміграції маловивчена та представлена українському загалу. Свою увагу історики та науковці приділяють його політичній діяльності та актуальним досі постулатам першої європейської Конституції. До Дня Конституції України хотілося б нагадати про родину першого впорядника конституційного права в Україні П. Орлика. Безперечно, саме рідні та близькі люди дали йому натхнення, надію та підтримку.

Пилип Орлик – представник білоруського шляхетського роду чеського походження, який користувався родинним гербом «Новіна». До речі, кахлю з гербом Орликів виявили в Батурині під час археологічних досліджень 2018 р. Згідно генеалогічної довідки, укладеної у 1747 р. сином гетьмана, Григорієм, історія роду Орликів сягає XII ст. Першим у родоводі згадується Станіслав Орлик (1121 р., Чехія), від якого беруть свій початок дві родові гілки: перша – Шлезька (Сілезія), друга – Польська, представники якої оселилися у м. Кракові. Продовжувачем польської лінії став Ян Криштоф Орлик, а його син Степан у шлюбі з Іриною Малаховською-Володкевич мав двох синів – Степана та Пилипа.

Пилип Орлик народився 21 (11) жовтня 1672 р. в селі Косуті Ошмянського повіту на Вілейщині (Білорусь). Освіту здобув у Києво-Могилянській колегії. По її закінченню швидко просунувся по канцелярській службі. У 1698 р. оселяється в гетьманській столиці Батурині. У шлюбі Пилипа Орлика з Ганною Герцик народжується восьмеро дітей: троє хлопчиків та п'ять дівчаток.

Анастасія народилася в 1699 р. у Полтаві. У 22 роки вийшла заміж за шведського генерала графа Югана Штайнфліхта. У подружжя народилося двоє синів: Карл Густав (1724–1758 рр.) (названий на честь Карла XII) та Пилип (1726–?) (названий на честь діда П. Орлика), який, ймовірно, помер у дитинстві. Анастасія Пилипівна померла у 1728 р. у м. Кілі, в Гольштинії (Німеччина). Після її смерті чоловік одружився на меншій сестрі Анастасії – Варварі. Старший син Анастасії Карл Густав служив офіцером у полку «Руаяль-Полонь», створеному в 1747 р. його дядьком Григорієм Орликом у Франції. Про його особисте життя згадок не віднайдено.

Григорій народився 5 листопада 1702 р. в Батурині. Історичні сторінки життя і діяльності Г. Орлика на сьогодні відомі завдяки ґрунтовній праці історика Ірини Дмитришин «Григорій Орлик, або козацька нація у французькій дипломатії».

Згідно довідки про народження, хрещеними батьками Григорію стали гетьман Іван Мазепа та дружина генерального судді Кочубея Любов Федорівна. Безтурботні дитячі роки малого Григорія закінчилися після Полтавської битви (1709 р.). Проте, не зважаючи ні на що, він проніс у своєму серці любов до Батьківщини. Зробив блискучу дипломатичну кар'єру при французькому дворі, переймався питаннями «козацької нації». У 1747 р. Григорій одружився з донькою французького аристократа Луїзою Єленою Ле Брен де Дентевіль, нащадків по собі не залишив.

Михайло народився в Батурині у 1704 р. З 1722 р. перебував при батьку в Туреччині. Помер у Салоніках після 1723 р., під час епідемії чуми.

Варвара народилася в Батурині у 1707 р. Її хрещеним батьком був І. Мазепа. Відомо, що після смерті сестри Анастасії вийшла заміж за графа Югана Штайнфліхта. Власних дітей не мала, опікувалася племінниками. Проживала з родиною у Стокгольмі (Швеція).

Яків народився в м. Бендери (Молдова) у 1711 р. Помер у травні 1722 р.

Марта народилася в Бендерах у 1713 р. Вийшла заміж за волинського шляхтича Держановського. За дослідженням І. Дмитришин, Держановський підтримував політичну діяльність родини Орликів і разом з Григорієм звертався до французького двору з питаннями звільнення «козацької нації» та гетьмана в еміграції П. Орлика.

Марина народилася на острові Рюген в маєтку Гральшергоф (Німеччина) у 1715 р. Як склалося її життя – не відомо. Померла після 1750 р.

Катерина народилася у м. Сконе (Швеція) у 1718 р., померла немовлям.

На сьогодні сторінки життя дітей П. Орлика декілька разів ставали об'єктом історичного дослідження, але через відсутність джерел повністю не розкриті. Та навіть ці історичні крупики відкривають нам картину життя родини, їхні повсякденні турботи та любов.

Питання звільнення «козацької нації» з під «російського ярма» та незалежності Гетьманщини були головними для Пилипа Орлика, і він проніс їх через усе життя: завдячуючи підтримці родини, в перебір політичним переслідуванням. П. Орлик є безперечно прикладом для українців саме зараз, коли в умовах нівелюючого протистояння зі східним сусідом йде боротьба за територіальну цілісність всередині країни. Нам необхідно ще раз пригадати уроки минулого свого народу на прикладі мужності і єдності, віри і сили українця-патріота та його родини.

Родовід Пилипа Орлика, складений співробітниками НІКЗ «Гетьманська столиця».

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Сабля Мазепи

Сабля оправлена вызолоченным серебром, обральной работы во вкусе гепнаissance. Рукоять обложена змеиною шкуркою и вместо эфеса имеет широкую изъ четырехугольных пластинок чепочку. Ножны изъ черной кожи, съ наконечниками и перехватами для колець изъ золоченного серебра. Длина всей сабли около 1 1/2 арш. Клинок

имеет следующія надписи: съ одной стороны – Надежда въ Бозе, а крепость в руке – правому дилу конец. Мазепа, на другой – на гибель супостата въ Сиче дерзающею смерть 1687 г. Начертание буквъ – рукописное, а форма ихъ – южнорусская, та самая, каковую мы видим въ письме напр. универсаловъ того самого Мазепы. Эта сабля была пожертвована въ 1836 году графомъ Бутурлинымъ для музея, который предполагалось

учредить въ Воронеже, въ память Петра Великаго, и хранилась до 1849 г. въ воронежской городской думе. Въ этомъ же году сабля поднесена была министромъ внутреннихъ дель императору Николаю Павловичу. Въ настоящее время сабля хранится въ Царскосельскомъ музее.

А. Л.

«Киевская старина», январь 1883 г., «Известия и заметки»

МЕДИКО-САНІТАРНІ І БЛАГОДІЙНІ ЗАКЛАДИ БАТУРИНА XVII-XVIII СТ.

**НАТАЛІЯ
САЄНКО**

учений секретар
НІКЗ «Гетьманська столиця»

У XVII–XVIII ст. на українських землях панувала народна медицина. Батуринські гетьмани і генеральна старшина зі своїми родинами, що мешкали у місті, окрім знахарів, ворожок та інших народних знавців-цілительів, користувалися послугами найманих лікарів-іноземців. Стационарних медичних закладів до середини XVIII ст. у місті не було.

В історії лікарні, заснованої у Батурині К. Розумовським, досі багато «білих плям». У першу чергу – дата її відкриття. Автори книги «Лікарня Гетьманської столиці» В. Нікітін та М. Терех, спираючись на опосередковані відомості, вважають, що лікарня як стационарний заклад почала працювати в місті у вересні – листопаді 1751 р. Принаймні, факт її існування у Батурині від часів Розумовського є науково доведеним. Це була перша лікарня подібного типу в Гетьманщині!

У документах кінця XVIII – початку XIX ст. батуринські лікарні звалися лазаретами. На думку автора, лікарня Батуринської економії Розумовських («лазарет економічний») з'явилася у Батурині після 1767 р., адже її розмістили на дворі колишнього підкомора Батуринського судового повіту Григорія Долинського, придбаному К. Розумовським. А в 1767 р. двір ще належав Долинському, хоч він в ньому вже не жив, а здавав в оренду. Мاستок судді мав площу близько 2 га і знаходився за

сучасною адресою вул. Соколова № 12 та № 10 А. На його території зараз розташоване подвір'я діючої Батуринської лікарні. Окрім власне лазарету, який розмістився у хазяйському будинку на 4 кімнати, у дворі знаходилися окремі споруди кухні, баня та комора. Всі будівлі були дерев'яними. Гетьманський лазарет був забезпечений повною аптекою і всім відомим на той час устаткуванням. Обслуговував він не лише служителів і підданих К. Розумовського, а всіх, хто потребував медичної допомоги, до того ж, на безоплатній основі.

У 1836 р. у Батурині діяло дві лікарні: лазарет Батуринської економії Розумовських і військовий лазарет. «Економічна» лікарня знаходилася на Київській вулиці, неподалік двору К. Розумовського, у дерев'яному будинку на 5 кімнат. А полкова лікарня розміщувалася у будівлі старого лазарету економії, яку тимчасово винаймала.

Першу партикулярну аптеку в гетьманській резиденції мав намір відкрити московський аптекар Казимир Меер, який отримав на це у 1751 р. універсал гетьмана К. Розумовського. Та, судячи з універсалу гетьмана, даного пізніше провізору Бетихеру, Меер відкрив аптеку в Глухові й продав її згаданому Бетихеру. І вже Бетихер в 1757 р. заручився дозволом гетьмана збудувати аптеку в Батурині. Та чи було це реалізовано – наразі не відомо.

Санітарними закладами Батурина другої половини XVIII ст. були торгові бані. Про них у 1805 р. згадує лікар-мандрівник Оттон фон Гун, але інших даних про ці заклади немає. Вони знаходилися в заплавної частині міста, краще забезпечені водою.

Церковно-громадські благодійні заклади – шпиталі – будувалися або влаштовувалися при церквах і монастирях та носили відповідну їм назву. На шпитальне призначення мали право «Люди всякие, от пана Бога хо-

робою и утомностями невежоны», безрідні старі люди, каліки, душевнохворі.

Найбільш рання згадка про шпиталі Батурина датована 1723 роком. Тоді їх було три. За «Генеральним описом Лівобережної України» в середині XVIII ст. у Батурині було два шпиталі. Це були дерев'яні будівлі. Один з них знаходився біля дерев'яної Троїцької церкви, що стояла в межах колишньої фортеці. У ньому проживало 5 осіб: 55-річний посполитий Лук'ян Рачипа, 40-річна посполита Мотря Слюсарка з 30-річною сестрою Ганною (у відомостях про стан здоров'я зазначено «больна») та 45-річна сліпа на обидва ока Ганна Стрикунка з 10-річною племінницею Параскою. Мешканців Покровського шпиталю на Київській вулиці було четверо: 49-річна Євдокія Рупуриха з 16-річним сином-калікою Захарієм (на ногу хром») та 10-річною донькою Степанидою з Обмачева, а також сліпа 59-річна Агафія Черкаська з Кролевця.

Отже, «Генеральний опис» показав ті ж шпиталі, що існували раніше, за винятком шпиталю Миколаївської чи Введенської церкви, які тоді також діяли у Батурині. Зважаючи на згадки, що будівлі шпиталів старі, можна стверджувати, що вони існували впродовж тривалого часу, утримуючись на пожертви церковної громади. Приміщення шпиталю являло собою будівлю з двома покоями, розділеними сіннями. Їх розмір передбачав утримання 5–12 осіб і рідко більше.

Відомо, що в 1747 р. на території Батуринської сотні діяло 10 шпиталів. Припинення практики шпитального благодійництва припадає на кінець XVIII ст. і пов'язується з прийняттям 7 листопада 1775 р. «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи», що покляло початок новій системі організації громадського піклування та припиненням діяльності церковних братств після запровадження кріпосного права.

ТУРЕЦЬКА ПОРЦЕЛЯНА У ПОБУТІ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

**КАРІНА
СОЛДАТОВА**

старший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Гетьман Іван Мазепа був не лише талановитим політиком, але й людиною, що мала гарний смак у побуті, одязі, зброї та їжі. Недарма розкішню гетьманську столицю Батурина захоплювалося багато його сучасників. У даній статті поговоримо про столовий порцеляновий посуд, який був модним у той час.

Традиційним для українців був глиняний посуд. Але розвиток виробництва не стояв на місці. Тому вже з XVII ст. в Гетьманщині поширюється мода на вишуканий скляний та срібний посуд. Ним переважно користувалися представники козацької старшини. Здебільшого цей посуд виготовляли в Гетьманщині, лише невелику його кількість, як зазначає дослідниця Тетяна Таїрова-Яковлева, поставляли з польських та німецьких міст. Також в цей час до українських земель купці починають привозити і вишу-

каний порцеляновий посуд з Туреччини. Такий посуд поступово з'являється в побуті гетьмана Івана Мазепи. У 2012 році, під час досліджень службової будівлі («курень-вартівні») на території заміської резиденції на Гончарівці археологи знайшли фрагменти тарілок з молочного-білого скла з рослинним орнаментом. На думку керамолога Людмили Виноградської, до Батурина дані вироби були привезені з Османської імперії. Аналогічний малаюваний посуд з молочного скла виявлено під час археологічних досліджень міст-фортець Очакова і Білгорода-Дністровського (Аккермана) на півдні України, що в XVI–XVIII ст. знаходилися в складі Османської імперії.

Такі вироби були близькосхідними аналогами китайської порцеляни. Турецьку кераміку переважно виготовляли у трьох провідних гончарних центрах. З середини XV ст. найвідомішим центром виробництва кераміки було місто Ізник. Там виробляли біло-блакитну кераміку, поєднуючи близькосхідні та китайські мотиви. Роботи майстрів з Ізника слугували зразком для гончарів по всій країні. Окрім Ізника, порцеляну виготовляли з XVI ст. у турецькому місті Кютага. З 1428 р. місто перейшло до володіння Османської імперії. Вироби кютаг'ярських майстрів були дуже популярними у XVII та XVIII ст. На них вони по-

єднували зелений, жовтий, коричневий та блакитний кольори. Також відомим осередком виробництва кераміки було місто Чанаккале. Вироби цього гончарного центру вирізнялися своєю формою: витончені пляшки та вази, міфічні фігури тварин, тощо. Можливо, саме з цих гончарних центрів Туреччини порцелянові тарілки були привезені до гетьманської столиці.

Безперечно, вишукана турецька кераміка, як і доба гетьмана Івана Мазепи, не може нікого залишити байдужим. Не треба їхати далеко. В цьому можна переконатися в Батурині, тому запрошуємо вас відвідати Музей археології і пізнати історію рідного краю!

Фрагменти турецької порцелянової тарілки, початок XVIII ст.
Музей археології Батурина

ГЕНЕРАЛЬНА «АРМАТА» У ГЕТЬМАНЩИНИ

**МАРИНА
ХАРМАК**

завідувач відділу історії Гетьманства НІКЗ «Гетьманська столиця»

Козацька артилерія сформувалася в окрему організаційну структуру в перші роки визвольної війни Богдана Хмельницького. Її інституційний статус та джерела утримання були одними з небагатьох питань військового устрою гетьманату, що стабільно відображалися в договірних статтях з Московською державою. Також козацька артилерія була тим родом військ, що мав постійні форми організації та фінансування. У військово-адміністративному відношенні вона поділялася на генеральну «армату» та полкову і сотенну.

Першу згадку, яка трактувала «армату» особним родом військ, зустрічаємо в Березневих статтях 1654 р., що передбачали утримання артилерії Війська Запорозького. Детальнішу картину організації артилерії подали Переяславські статті 1659 р., у котрих обумовлювалося «чтоб армате войсковой быти в Корсуни, и весь повет дати на выживленье и на всю оправу до арматы».

У 1664 р. відбулося масштабне й системне впорядкування артилерійського відомства козацької держави. Зокрема, весь гарматний парк, артилерійські маєтності й доходи переводилися у спільне управління генерального обозного котрий мав наглядати за двома найбільшими арсеналами – у Білій Церкві та Чигирині. Штабквартирою й головним арсеналом визначався Чигиринський замок з усією належною до нього інфраструктурою; штат артилерії складався з обозного,

осавула, хорунжого, писаря, пушкарів, гармашів, шипошників (музик) і технічного персоналу – ковалів, стельмахів, римарів, фурманів (візників).

Глухівськими статтями 1669 р. було постановлено «гетману и армате бути в Батурині». Основними центрами постою генеральної артилерії стають Ніжинський та Стародубський полки. Згідно з Конопольськими статтями, укладеними у 1672 р. гетьманом І. Самойловичем, для утримання Генеральної військової артилерії були визначені містечка Короп, Райгородок, Лукнів, Риботин та Сохачі. Наприклад, мешканці Коропської сотні сплачували грошові та натуральні податки (по 2 коп., а з кожного посполитого – по 1 коп. і половині четверика збіжжя), з їх числа формувалася й особовий склад артилерійських команд.

Генеральним обозним та розпорядником артилерії за гетьманування Дем'яна Ігнатовича був Петро Забіла. В роки правління Івана Самойловича дану посаду обіймав Василь Дунін-Борковський, за Івана Мазепи – Іван Ломиковський.

Штат гарматних служителів складався з наступних відділів: штаб (осавул, писар, хорунжий, отамани), канцелярія генеральної артилерії (канцеляристи, підканцеляристи, фельдшер, музиканти), бойовий (гармаші, пушкарі) і допоміжний (господарі, дозорці, шафари, наглядачі, старости, ключники, двірники, конюхи, коновали, стадники, скотарі, римарі, ковалі, слюсарі, стельмахи, фурмани, погоничі).

Під час драматичних подій Північної війни 1700–1721 рр. гарматний парк Гетьманщини зазнав суттєвих втрат, а артилерійські служби через погане фінансування були дезорганізовані.

Певне відродження генеральної артилерії спостерігаємо за правління гетьманів Данила Апостола й Кирила Розумовського. У складних умовах жорсткого контролю з боку Москви над фінан-

совими витратами першому з них вдалося розпочати технічне оновлення гарматного парку. За правління К. Розумовського було зроблено значний крок у напрямку відродження артилерійського парку Гетьманщини: ремонт і й оновлення полкових гарматних парків, забезпеченні їх ремісниками, порохом, тощо.

Після ліквідації гетьманства в 1764 р. гарматний парк Війська Запорозького було інкорпоровано Московською державою. Проте козацька артилерія відображає оригінальне технологічне та художнє явище, що яскраво вирізняється серед гарматних колекцій закордонних музеїв. На сьогодні українська гармата експонується не лише в музеях України, але й у музеях Польщі, Росії, Туреччини.

С. Васильківський. Гармаш часів гетьмана І. Мазепи. Акварель, 1900 р.

СТАТКИ ГЕНЕРАЛЬНОГО СУДДІ ВАСИЛЯ КОЧУБЕЯ

**НАТАЛІЯ
ДРОБЯЗКО**

завідувач відділу «Садиба Кочубеїв» НІКЗ «Гетьманська столиця»

«Богат и славен Кочубей» – писав про генерального суддю Василя Леонтьовича Кочубея (1700–1708) поет Олександр Пушкін. Дійсно, людина, що 13 років посідала уряд генерального писаря (канцлера) а потім ще 8 років – генерального судді, була надзвичайно заможною і впливовою у старшинському середовищі. У даній статті спробуємо з'ясувати рівень статків Василя Леонтьовича за його власними свідченнями. Говорити про

свої багатства він був змушений в ході допиту, проведеного після подачі Кочубеєм «доносительних статей» на гетьмана Івана Мазепу.

За усталеним звичаєм, у тогочасній судовій системі автори «супліки» були піддані катуванню – побиттю батогами. Після тортур В.Кочубей та його спільник полтавський полковник Іван Іскра відмовилися від своїх свідчень, але цим справа не закінчилася. Слідство з'ясувало мотиви цього доносу, їхні плани щодо подальшого перевороту та встановлювало матеріальні статки донощиків.

Василь Леонтьович, за його ж словами «окаянный преступник і згубник дітей своїх» з цього приводу давав свідчення з квітня по липень місяць 1708 р. Він тверджував, що перебуваючи дев'ять років на посаді генерального судді, жодної копійки для себе не взяв. Кошти, що надходили

від розглянутих справ, ділив порівну: одну частину віддавав писарям, а іншу витрачав на потреби суду.

Та й власного майна, як він зазначав 27 квітня 1708 р., мав небагато: лише півтори тисячі золотих червонців й дві тисячі ефимків та особистий одяг, і знаходяться вони в його будинку у Батурині та в Диканьському маєтку біля Полтави, що є в нього ще 300 коней і чимало овець та биків а також домашній завод. Інше ж майно, яке мав, розділив між дітьми.

У ході наступних допитів Кочубей «згадував» про решту своїх статків. Його старша дочка Ганна виїхала заміж у 1698 р. за Івана Обідовського – для неї батько справив весілля, а також купив багато гарного одягу і дав скільки зміг грошей.

Про те, що у Вітебську знаходилися півтори тисячі червоних В. Кочубея, він просто... забув, скаржачись на по-

СВЯЩЕНИКИ БАТУРИНСЬКОЇ ВОСКРЕСЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

**Зоя
СНИЖОК**

науковий
співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Досліджуючи історію Воскресенської церкви у Батурині неможливо оминути постаті парафіяльних священиків, що несли духовну службу в цьому храмі. Сьогодні їхні імена мало відомі. Найбільш інформативним документом, що містить дані про священо- та церковнослужителів є клірові відомості церков, куди вміщено послужні списки священиків.

У Державному архіві Чернігівської області вдалося виявити три записи про священиків, які служили у батуринській Воскресенській церкві: Івана Лузановського (документ за 1884 р.), Василя Городиського (документ за 1902 р.), Миколи Борзаковського (документ за 1916 р.).

З архівних матеріалів відкривається інформація про біографічну та службову діяльність священиків. Іван Степанович Лузановський походив з духовенства, народився 24 лютого 1844 р. у с. Голубівка Новгород-Сіверського повіту. Навчався у Чернігівській духовній семінарії. Після закінчення повного курсу в 1867 р. звільнений у Спартхальне відомство. Наступного року рукопокладений в Ніжинському Благочинському монастирі в сан священика Миколаївської церкви с. Кам'янки Новгород-Сіверського повіту. У 1874 р. переведений до Троїцької церкви с. Пальчики Конотопського повіту. Під час служби у Пальчиках Іван Лузановський безоплатно викладав Закон Божий у школі пасічників Петра Прокоповича. У 1876 р. указом

Священного Синоду був нагороджений набадреником (парчевий прямокутник із зображенням хреста, що його священики одержують як першу нагороду і носять з правого боку нижче пояса).

11 квітня 1877 р. на прохання єпископа Чернігівського та Ніжинського Серапіона був переведений священиком у Воскресенську церкву містечка Батурина. Дослідники відмічають, що призначення священиків консисторіями, замість обрання їх парафіянами ускладнювало стосунки між духовенством і громадами та провокувало різноманітні конфлікти. Зокрема, з послужного списку дізнаємося, що за словесну образу батуринських парафіян у 1881 р. Івану Лузановському було призначено один місяць кліросного послуху в Батуринському Микола-Крупницькому монастирі. З 1 січня 1881 р. викладав Закон Божий в Краснянському народному училищі (с. Красне Конотопського повіту). За невиконання вимог керівництва Іван Лузановський з 12 червня 1882 р. був позбавлений місця настоятеля і не мав парафії. Фактично був без роботи. Але 7 лютого 1883 року єпископом Чернігівським і Ніжинським Веніаміном призначений настоятелем до церкви Іоанна Предтечі в м. Острі Остерського повіту. Там продовжив і свою освітню діяльність та був заковничелем Остерського парафіяльного жіночого училища. Також здійснював християнські треби та таїнства для ув'язнених в місцевому тюремному замку.

Василь Іванович Городиський, син священика, народився у с. Клишки Кролевецького повіту 12 січня 1843 р. Після закінчення у 1863 р. нижнього відділу Чернігівської духовної семінарії, призначений вчителем Міністерського народного училища в с. Береза Глухівського повіту. Через два роки рукопокладений у дякони Миколаївської церкви с. Дрокова Суразького повіту. У 1873 р. прийнятий у 5 клас Чернігівської

духовної семінарії для завершення духовної освіти, а після закінчення курсу – рукопокладений в сан священика церкви в ім'я Різдва Богородиці с. Домашлин Сосницького повіту. 22 січня 1883 року переведений до батуринської Воскресенської церкви. Мав нагороду: у 1884 р. нагороджений набадреником, а у 1901 р. – оксамитовою фіолетовою скуфією. Був одружений з Олександрою Микитівною. У графі про судимості вказано, що у 1895 р. В. Городиського єпархіальним начальством визнано винним за скарою на нього голови опікунства Симеона Новошацького. Останній звинуватив священика у ненаданні єпархіальному начальству інформації про обрання опікунства, у допущенні стягнення збору з говіючих для оплати найму сторожа церкви, у самовільному розпоряджанні опікунським цегляним заводом. Священика покарали штрафом у розмірі 20 руб. на користь бідного духовенства та доганю із внесенням її в послужний список. Указом Чернігівської духовної консисторії в 1899 р. цю судимість було погашено.

Микола Хрисанович Барзаковський народився 23 квітня 1860 року. У 1882 р. закінчив повний курс Чернігівської духовної семінарії. Через чотири роки став священиком Покровської церкви с. Погребки (повіт у документі не вказано), через кілька місяців переведений до Михайлівської церкви с. Атоша Кролевецького повіту. 31 серпня 1905 р. переведений до Воскресенської церкви Батурина, де став і заковничелем церковнопарафіяльної школи, а з 1905 до 1907 р. – заковничелем земської школи. У 1915 р. призначений благочинним. Нагороджений набадреником, скуфією та камилавкою, а в 1916 р. – наперсним хрестом.

Звичайно, виявлені послужні списки повною мірою не висвітлюють життєвий шлях та службову діяльність священиків Воскресенської парафії Батурина, тому ця тема потребує подальшого дослідження.

гане самопочуття після катування. За словами судді, ці кошти передбачалися молодшим дітям – синову та дочці. Слідчих це не влаштувало: вони й далі продовжують з'ясовувати статки В. Кочубея.

Вже перед самою стратою в липні 1708 р. В. Кочубей, вірогідно, сподіваючись на пом'якшення вироку, дає свідчення про «решту пожитків своїх і речей, що в будинку його, а також тих, що в боргах». З них трохи менше 1500 золотих червоних і 200 єфимків мав роздати дітям своїм. Крім того, в батуринському будинку зберігалися 1000 золотих червонців покійної доньки Марії, що була одружена з Василем Забілою. Тяжко захворівши, в 1707 р. вона заповіла ці кошти на будівництво цегляної трапезної церкви «монастирю дівочому Батуринському». А двадцять предметів із срібла та два великі підсвічники з посагу Марії Кочубей віддав її чоловіку, Василю Забілі. Згадав і про срібні чарки, кубки та ложки, а також про три низки перлів, що належали дружині, Любові Федорівні. Меншій доньці, імовірно, Мотрі, придбав: перлів на 1000 золотих та ще на таку ж суму

Портрет генерального судді Війська Запорізького В.І. Кочубея, XIX ст. Невідомий художник.

інших прикрас, за які ще не повністю розрахувався, а також подарував їй каблучку з діамантом. Зятю, імовірно, Семену Чуйкевичу, дав 1500 золотих червонців, 1000 єфимків та 40 гривеників. Крім того, в Диканьці в нього залишилося 25 бочок селітри, яку обіцяв на будівництво полтавського Хрестовоздвиженського жіночого монастиря.

Також В. Кочубей склав перелік своїх боржників, які йому були винні 100 золотих червонців, 3060 руб. золотих черкаської лічби. А ще він дуже шкодував про 10000 золотих, витрачених на будівельні матеріали (цеглу, вапно, залізо) для храму Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього на території полтавського монастиря якого так і не було збудовано.

Якщо до власних свідчень генерального судді про гроші, коштовності та інші рухомі статки додати нерухомість, землі, млини, які були у його володінні (про що у праці «Малоросійський Родословник», том II свідчить В.Л. Модзалевський) й приносили йому неабиякий прибуток, то він був би добрим мільйонером у наш час.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ У БАТУРИНІ

**РУСЛАНА
ОГІЄВСЬКА**

заступник завідувача відділу
«Садиба Кочубеїв»
НКЗ «Гетьманська
столиця»

В роки Української революції (1917–1921) сільське господарство України занепадає. У 1921 році відбулося впровадження нової економічної політики, яка прийшла на зміну «воєнному комунізму» і швидко відновила зруйновану економіку України. НЕП позитивно позначився на стані села. У селян з'явився стимул працювати, у багатьох збільшився земельний наділ – основний засіб виробництва. Але подальший розвиток тоталітарної системи, який передбачав абсолютне підпорядкування економічного життя суспільства державі, став головною причиною згортання нової економічної політики.

У грудні 1927 року відбувся XV з'їзд ВКП(б), який ухвалив рішення про поступовий, добровільний процес кооперації індивідуальних селянських господарств у різні види кооперативних об'єднань. При цьому вказувалося, що перехід селянських господарств до колективного господарювання повинен відбуватися за згоди незаможного селянства. У 1928 р. виникла хлібозаготівельна криза, що вплинула на загальне становище в країні і стала значним поштовхом до форсування колективізації.

Суцільна колективізація розпочалася з порушення тих самих принципів добровільного об'єднання на селі, про які так багато говорила радянська влада. Представники партійних організацій та радянські активісти відкрито погрожували тим, хто відмовлявся вступати до колективних господарств. Селян силоміць заганяли в колгоспи, використовуючи для цього всі засоби адміністративного тиску. При створенні колгоспів усупільнювалися не тільки засоби виробництва, а й домашня худоба та птиця.

Перебіг хлібозаготівлі в Батурині висвітлено в постанові Батуринського райвиконкому від 21 лютого 1929 року. Згідно постанови, уповноважені РВК мали негайно розпочати стягнення всіх видів державних і місцевих податків, адмінштрафів та судового мита, більш категорично вживаючи примусових за-

ходів, особливо до заможних. За рік Батуринський район мав здати 47 тис. пудів хліба, з них Батурин – 5 тис. пудів.

На початку 1928 року в Батурині було створено Товариство спільного обробітку землі ім. 10-річчя Жовтня, куди ввійшло 15 господарств і 40 га орної землі.

У 1929 році було створено сільсько-господарську артіль «Імені Сталіна», яка вже через два роки об'єднувала 363 господарства. За новоствореними господарствами закріпили 1212 га сільськогосподарських угідь.

Друга сільськогосподарська артіль – «Імені Будьонного» в Батурині організувалася у 1930 році. Головою її було обрано т. Китаєвського.

У 1931 році створено третю артіль – «Червоний маяк», головою якої став Ф. Душа, а в 1932 році було створено четверту артіль – «Імені Шевченка», головою якої було обрано С. Хвостика.

Для просування колективізації радянська влада здійснювала механізацію сільського господарства. Проблема механізації розв'язувалася організацією машинно-тракторних станцій (МТС). В 1932 році в Батурині створено МТС, яка налічувала 15 тракторів, з них 5 обслуговували колгоспи Батурина.

У ході колективізації постало питання про подальшу долю заможних се-

лян. Офіційна ідеологія зображувала їх як «куркулів», лютих ворогів радянської влади, жорстоких експлуататорів. Зі списку виселених куркульських родин Бахмацького району відомо, що лише в листопаді 1930 року було розкуркулено та виселено з Батурина родини Домашенка Івана Миколайовича, Домашенка Бориса Леонтьовича, Домашенка Івана Леонтьовича, Русакова Якова Івановича.

Найжахливішим наслідком колективізації став голод 1932–1933 років. Розпочався новий тиск на селян, що й так були доведені до відчаю і намагалися саботувати заготівлю хліба. 7 серпня 1932 року ВЦВК і Раднарком СРСР прийняв постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суцільної власності». Постановою передбачалося суворе покарання за розкрадання майна – розстріл з конфіскацією або не менше десяти років ув'язнення.

Отже, в ході суцільної колективізації комуністичний режим встановив повний контроль над сільським господарством. Воно було підпорядковане командно-адміністративній системі управління. Насильницькі методи призвели до фізичного знищення найбільш кваліфікованих і працюючих селян-господарів.

Випуск курсантів трактористів МТС при с. Митченки Бахмацького р-ну. 1928–1932 рр.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована в ТОВ «Конотопська міська друкарня»
(вул. Красногирська, 9, м. Конотоп Сумської обл., 41600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 273.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)
РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії